

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет фізичного виховання і спорту
Кафедра спортивно-педагогічних дисциплін

ПРОГРАМА
Педагогічної практики (виробничої) асистентської
для спеціальності : 017 «Фізична культура і спорт»

Івано-Франківськ 2021 рік

Програма «Педагогічної практики (виробничої) асистентської»

Освітня програма Фізична культура і спорт

другого (магістерського) рівня

Спеціальність - 017 фізична культура і спорт

Укладачі: Маланюк Л.Б., Синиця А.В., Івано-Франківськ.:

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
2021, 37 с.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри спортивно педагогічних
дисциплін

Протокол від «30» серпня 2021р. № 1

Завідувач кафедри

 А.В.Синиця

«30» серпня 2021р.

Голова

Е.І.Лапковський

Пояснювальна записка

Виробнича практика за фахом (асистентська, педагогічна) студентів, які навчаються за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт» проводиться на другому курсі тривалістю 4 тижнів.

Вона проводиться на основі Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, програму практики спеціальності 017 «Фізична культура і спорт» розроблено у відповідності до Закону України «Про вищу освіту», до «Положення про організацію та проведення практики у Державному вищому навчальному закладі «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» від 27 листопада 2019 р. і відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року, навчального плану спеціальності, освітньо-професійній програмі, державним стандартам, інструкції з охорони праці та навколишнього середовища. наскрізної програми практик факультету фізичного виховання і спорту, навчального плану, графіку навчального процесу та з урахуванням положень «Методичних рекомендацій по складанню програм практики студентів вищих навчальних закладів України» у відповідно визначені терміни.

Практика здійснюється у вищих навчальних закладах (ВНЗ) III-IV рівня акредитації м. Івано-Франківська. Практиканти працюють на посаді викладача фізичного виховання під керівництвом фахового керівника університету та викладача-методиста від бази практики.

До керівництва практикою залучаються досвідчені викладачі кафедр факультету та університету.

Студенти при проходженні практики зобов'язані:

- до початку практики одержати від фахового керівника консультації щодо основних напрямків діяльності та оформлення необхідної документації;
- своєчасно прибути на базу практики;
- у повному обсязі виконувати виробниче навантаження (6-8 год., на день) та інші завдання передбачені програмою практики;
- вивчати і суворо дотримуватись правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії;
- нести відповідальність за виконану роботу; проявляти активність, бути ініціативним, організованим, дисциплінованим та професійно компетентним;
- в установленій термін подавати на перевірку та затвердження керівника (викладача) необхідну документацію: індивідуальний план, конспекти занять, плани проведення виховних заходів тощо;
- мати охайний зовнішній вигляд та спортивну форму, підпорядковуватись правилам внутрішнього розпорядку, дотримуватись правил етики у стосунках зі студентами, викладачами кафедри фізичного виховання й обслуговуючим персоналом;
- своєчасно (до 3-х днів після закінчення практики) здати звітну документацію.

I. Мета і завдання практики

Метою практики є формування у студентів організаторських умінь, навичок безпосереднього проведення у ВНЗ навчальних занять з фізичного виховання та спортивних дисциплін, спортивних секцій, туристичних походів, спортивних змагань, козацьких забав, елементарних навичок науково-дослідної роботи, уточнення і поглиблення професійних інтересів майбутніх тренерів-викладачів.

Компетентності та програмні результати практики:

Компетентності та програмні результати практики:

Інтегральна компетентність:

Здатність розв'язувати задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері фізичної культури і спорту

Загальні компетентності:

ЗК1. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

ЗК2. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК3. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

ЗК4. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК7. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

СК1. Здатність до критичного осмислення проблем у сфері фізичної культури і спорту, оригінального мислення та проведення досліджень.

СК2. Здатність розробляти та реалізовувати інноваційні проєкти у сфері фізичної культури і спорту.

СК4. Здатність управляти робочими або навчальними процесами у сфері фізичної культури та спорту, які є складними, непередбачуваними та потребують нових стратегічних підходів.

СК6. Здатність до самоосвіти, самовдосконалення та саморефлексії для успішної професіоналізації у сфері фізичної культури і спорту.

СК7. Здатність планувати, організовувати та здійснювати самостійні наукові дослідження з проблем фізичної культури і спорту.

СК9. Усвідомлювати принципи професійної та академічної етики і необхідність їх дотримання.

Програмні результати практики:

1. Аналізувати особливості, протиріччя та перспективи розвитку сучасної сфери фізичної культури і спорту, критично осмислювати проблеми у галузі та на межі галузей знань.

5. Розробляти і викладати спеціалізовані навчальні дисципліни у закладах вищої освіти.

6. Відшуковувати необхідну інформацію у науковій літературі, базах даних, інших джерелах, аналізувати та оцінювати цю інформацію.

8. Організовувати ефективну роботу колективу, спрямовану на досягнення визначених цілей з урахуванням економічних, правових та етичних аспектів.

Завданнями практики є:

1. Формування у студентів систему педагогічно-професійних знань, умінь, навичок, необхідних для виконання функціональних обов'язків викладача фізичного виховання ВНЗ.
2. Формування навичок творчого, науково-педагогічного та методичного пошуку, оволодіння ефективними інноваційними педагогічними та інформаційними технологіями; формами і методами, навчальної та науково-дослідної роботи зі студентами.
3. Формування вміння вибирати засоби і методи для вирішення освітніх, оздоровчих і виховних завдань в умовах різних форм фізичного виховання студентської молоді.
4. Оволодіння методами і формами педагогічної діагностики, педагогічного прогнозування та планування навчально-виховного процесу ВНЗ.
5. Навчити студентів використовувати дослідницькі методи з вивчення фізичного розвитку, оцінки функціонального стану та соматичного здоров'я, рівень фізичної підготовленості, термінових адаптаційних реакцій організму на фізичне навантаження, збирати емпіричний матеріал для написання магістерських робіт.
6. Формування особистісних рис, соціальне та професійно значущих якостей, світоглядної та громадянської позиції.
7. Розвиток вмінь аналізувати та оцінювати свою діяльність, а також корегувати її на основі рефлексії, піклуватися про професійне самовдосконалення.
8. Засвоєння технології планування роботи кафедр фізичного виховання та ознайомлення з діяльністю спортивних клубів.

Обов'язки практиканта:

- самостійно виконати індивідуальний план проходження практики;
- сумлінно і своєчасно складати навчально-методичну документацію і подавати її на затвердження і перевірку керівникам практики, підготувати відповідну звітну документацію;
- виконувати вимоги керівника практики, адміністрації ВНЗ, викладачів фізичного виховання на об'єкті практики, дотримуватися правил внутрішнього розпорядку ВНЗ;
- ознайомитись та проаналізувати процес фізичного виховання на базі практики;
- вивчити специфіку реалізації державних і регіональних програм з фізичного виховання та масової фізичної культури;
- особисто готуватися до проведення навчальних занять та інших доручених заходів серед студентської молоді;
- навчитися контролювати фізичний стан, рівень соматичного здоров'я та фізичний розвиток студентів;
- опанувати навиками проведення професійно-прикладної фізичної підготовки, організації дозвілля студентської молоді;
- ознайомитися з передовим педагогічним досвідом організації фізичного

- виховання та вдосконалити свою педагогічну майстерність;
- провадити аналіз спеціалізованої літератури, продовжити і завершити наукові дослідження, пов'язані із тематикою магістерської роботи;
- ознайомитися з сучасними інформаційними технологіями в сфері фізичного виховання та діяльністю наукових бібліотек тощо.

II. Зміст практики

На початку практики студент складає індивідуальний план роботи на період проходження практики, в якому зазначає терміни виконання завдань практики. Також впродовж практики заповнюється щоденник її проходження, в якому фіксується зміст роботи практиканта, а також його враження та пропозиції відносно удосконалення виконаних завдань.

За час проходження практики магістрант зобов'язаний виконати всі розділи програми у відповідності зі своїм індивідуальним планом.

У навчально-виховному процесі з прикріпленими групами студентів магістрант орієнтується на плани роботи відповідної кафедри, викладачів фізичного виховання. Водночас кожний практикант зобов'язаний проявити особисту ініціативу і творчість, уникати шаблону і формалізму в змісті, організації і методиці проведення навчальних занять та інших спортивно-оздоровчих заходів, що проводяться в позанавчальний час.

Впродовж практики студент повинен виконати наступні **завдання**:

1. Ознайомлення з ВНЗ, режимом його роботи.
2. Ознайомлення з обов'язками і роботою викладача фізичною виховання, з перспективним планом та іншими документами планування навчальної діяльності та спортивно-масових заходів.
3. Складання календарного плану на весь період педагогічної практики.
4. Підготовка та проведення всіх форм фізичного виховання студентів (навчальних занять: лекція (теоретичне заняття); практичне, семінарське, індивідуальне заняття; консультація).
5. Ознайомлення з функціями та обов'язками наставника академічної групи.
6. Проведення навчальних занять з фізичного виховання зі студентами, які віднесені до спеціальної медичної групи з урахуванням нозологій захворювання, а також індивідуальної роботи зі студентами, які відстають у фізичному розвитку.
7. Дослідження фізичного розвитку, стану соматичного здоров'я та рівня фізичної підготовленості студентів й розробка практичних рекомендацій щодо оптимізації процесу фізичного виховання.
8. Впроваджувати передові наукові та науково-інформаційні технології у процес фізичного виховання студентів.
9. Студентам-практикантам слід суворо виконувати встановлені на базі практики правила охорони праці і протипожежної безпеки. Пройти вступний інструктаж на кожному конкретному робочому місці.

Індивідуальні завдання:

- встановлювати взаємозв'язки між теоретичними положеннями, даними експериментальних досліджень та практичної роботи ВНЗ з фізичного вдосконалення студентської молоді;
- самостійно спостерігати та аналізувати навчально-виховний процес;
- розробляти конспекти занять з усіх розділів програми;
- самостійно проводити навчальні заняття, спортивні змагання, розваги, вечори, свята;
- проводити тестування студентів щодо розвитку фізичних якостей;
- вести документацію педагогічної практики;
- підготувати звіт про роботу.

Контроль за проходженням практики

Фаховим керівником університету та викладачем-методистом від бази практики здійснюється поточний та підсумковий контроль за виконанням окремих розділів всієї програми студентами-практикантами. Ведеться контроль початку та закінчення роботи. Студенти зобов'язані мати щоденник практики, у якому повинна міститись інформація про виконання завдань впродовж робочого дня, що відповідають всім пунктам індивідуального плану, та кількості годин роботи.

Фаховий керівник робить відмітку в індивідуальному плані практиканта про виконання роботи тільки тоді, коли вона зафіксована в щоденнику.

Зміст навчальних завдань практики

№ з/п	Завдання	Обсяг годин	Звітна документація
	1. Ознайомлення з об'єктом практики	10	
1.1	Зустріч і бесіда з завідуючим кафедрою ВНЗ, ознайомлення зі спортивними традиціями закладу, основними формами роботи з фізичного вдосконалення студентської молоді	2	Записи у щоденнику
1.2.	Ознайомлення із спортивними спорудами та їх можливостями щодо забезпечення реалізації програми фізичного виховання студентів	2	Записи у щоденнику
1.3.	Засвоєння змісту основних нормативно-правових документів, що регламентують організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах (додаток 1)	4	Короткий конспект
1.4	Ознайомитись з структурою кафедри ВНЗ та функціональними обов'язками її працівників	2	Записи у щоденнику
	2.ОРГАНІЗАЦІЙНА РОБОТА	20	
2.1.	Прийняти участь в інструктивно-методичній нараді з питань організації та проведення виробничої практики за фахом (асистентської, педагогічної)	2	Записати у щоденник
2.2	Скласти індивідуальний план роботи і вести облік виконання плану	6	Індивідуальний план проходження практики
2.3.	Ознайомитись з планом роботи кафедри, планом кафедральних засідань і спортивного клубу	4	Записати у щоденник
2.4.	Брати участь у їх засіданнях	6	Нотатки
2.5.	Взяти участь у звітній конференції з виробничої практики за фахом (асистентської, педагогічної) у ВНЗ	2	Звіт про проходження практики
	3. НАВЧАЛЬНА РОБОТА	45	
3.1.	Робота в якості викладача кафедри	10	Нотатки
3.1.	Проводити заняття в якості асистента	4	Записати у щоденник
3.2.	Скласти конспекти і самостійно провести 10 занять в навчальних групах з фізичного виховання	20	Конспекти
3.3.	Підготувати і провести 2 лекції з теоретичного розподілу програми	4	Текст лекції
3.4.	Ознайомитись з особливістю проведення практичних занять зі студентами віднесеними до спеціальних медичних груп	2	Нотатки
3.5.	Взяти участь в організації і проведенні планових фізкультурно-оздоровчих та спортивно-масових заходах ВНЗ	5	Робочі матеріали (плани, програми, сценарій, звіти)
	4.МЕТОДИЧНА РОБОТА	30	
4.1.	Вивчення змісту і методики організації процесу фізичного виховання у ВНЗ.	2	Нотатки
4.2.	Вивчити документи планування і обліку роботи з ФК і спорту у ВНЗ.	2	Взірці документів

4.3.	Методична робота в бригаді (рецензування конспектів, обговорення методичних, семінарських та практичних занять, участь в засіданні кафедри у ВНЗ)	2	Вся необхідна документація практики
4.4.	Провести науково-педагогічне спостереження на відкритих заняттях викладачів ФВ ВНЗ	2	Нотатки
4.5.	Ознайомитись з методикою проведення занять з техніки безпеки людини під час занять фізичними вправами	2	Нотатки
4.6.	Опрацювання наукової та педагогічної літератури, самоосвіта	4	Нотатки
4.7.	Вивчення досвіду роботи викладачів ВНЗ.	4	Нотатки
4.8.	Розробка конспектів лекцій, планів практичного заняття, інструкцій до лабораторної роботи	6	Ведення документації практики
4.9.	Підготовка наочних посібників, технічних засобів навчання, дидактичного матеріалу, в тому числі й для використання комп'ютера.	4	Нотатки
4.10.	Консультації з фаховим керівником практики	2	Нотатки
	5. ВИХОВНА РОБОТА.	30	
5.1	Взяти участь у проведенні заходів, передбачених планом виховної роботи ВНЗ з групою на період практики	8	План виховної роботи
5.2.	Проведення індивідуальної роботи зі студентами	6	Плани занять
5.3.	Участь у профорієнтаційній роботі кафедри	4	Виступи, підготовка агітаційних матеріалів
5.4.	Скласти психолого-педагогічну характеристику студента.	2	Характеристика
5.5.	Ознайомитись з плануванням і змістом роботи наставника академічної групи	2	План роботи на семестр
5.6.	Відвідування виховних заходів, години куратора	6	Нотатки
5.7.	Провести 2 години академнаставника	2	Записи у щоденнику
	6. НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА	45	
6.1.	Проаналізувати стан фізичного розвитку і соматичного здоров'я однієї з академічних груп	15	Протоколи
6.2.	Визначити стан фізичної підготовленості студентів закріпленої групи	15	Зведений протокол результатів проведеного експерименту
6.3.	Провести дослідження в контексті завдань магістерської роботи	10	Робочі протоколи, науково-методичні матеріали
6.4.	Ознайомитися з діяльністю наукової бібліотеки ВНЗ, скласти список науково-методичної літератури та перелік інтернет-сайтів, де вивчається питання фізичного виховання студентської молоді.	5	Список літератури та інших наукових джерел
	ВСЬОГО	180	-

IV. Методичні вказівки

1. Підготувати індивідуальний план роботи практиканта, який включає види діяльності, передбачені програмою практики, орієнтовану кількість годин на їх виконання та відмітку про виконання, яку робить методист університету.
2. Підготувати і провести 2 лекційних заняття з теоретичного розподілу програми
3. Скласти плани-конспекти 10 практичних (семінарських) занять з підписом та оцінкою керівника-методиста й фахового керівника.
4. Скласти конспект контрольного заняття з підписом фахового керівника.
5. Проаналізувати стан фізичного розвитку, соматичного здоров'я й рівень фізичної підготовленості студентів однієї з академічних груп.
6. Ознайомитись з особливостями роботи спортивного клубу навчального закладу.
7. Прийняти участь в організації та проведенні фізкультурно-оздоровчих й спортивно-масових заходів ВНЗ (скласти сценарій даного заходу).
8. Підготувати звіт про виконану роботу та своєчасно захистити матеріали практики з оформленням відповідної робочої документації.

V. Форми та методи контролю

Факультетський керівник практики виконує такі обов'язки:

- перед початком практики перевіряє підготовленість баз практики;
- забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед практикою;
- інструктує щодо порядку проходження практики та з техніки безпеки, надає студентам-практикантам необхідні документи (направлення, програма, щоденник, календарний план);
- повідомляє студентів про систему звітності з практики;
- у тісному контакті з безпосереднім керівником практики від вищого навчального закладу забезпечує високу якість реалізації програми;
- контролює забезпечення адекватних умов праці та дотримання студентами норм техніки безпеки;
- контролює виконання студентами-практикантами правил внутрішнього трудового розпорядку, ведення старостою підгрупи табеля відвідування студентами бази практики;
- у складі комісії приймає звіти про результати практики;
- подає завідувачу кафедри та у відділ практики університету письмовий звіт із зауваженнями і пропозиціями щодо удосконалення системи педагогічної практики студентів у ВНЗ.

VI. Вимоги до звіту

Після закінчення терміну практики студенти звітують про виконання програми та індивідуального плану.

Загальна і характерна форма звітності студента протягом практики - подання письмового звіту, підписаного і оціненого безпосередньо фаховим керівником від бази практики.

Письмовий звіт разом з іншими документами (щоденник, індивідуальний план, характеристика) подається на рецензування керівнику практики від навчального закладу.

Звіт має містити відомості про виконання студентом усіх розділів програми практики та індивідуального плану, мати розділи з питань охорони праці, висновки і пропозиції, список використаної літератури.

В звіті повинна бути лаконічно і конкретно описана робота, особисто виконана студентом.

Для узагальнення матеріалів, зібраних під час практики і підготовки звіту, студентам в кінці практики відводиться 2-3 дні.

VII. Підведення підсумків практики

Звіт з практики захищається студентом (з диференційованою оцінкою) при комісії, призначеній завідуючим кафедрою. До складу комісії входять фахові керівники практики від вищого навчального закладу і по можливості баз практики, викладачі кафедри, які викладали практикантам спеціальні дисципліни.

Комісія приймає захист практики у студентів після її завершення. Оцінка за практику вноситься в заліково-екзаменаційну відомість і в залікову книжку студента з підписами членів комісії.

Оцінка студента за практику враховується стипендіальною комісією при визначенні розміру стипендії разом з його оцінками за результатами підсумкового контролю.

Студенту, який не виконав програму практики з поважних причин, може бути надано право проходження практики повторно. Студент, який в останнє отримав негативну оцінку з практики за висновком комісії, відраховується з університету.

Методи контролю

Керівник практики при оцінюванні студентів враховує рівень професійних умінь і навичок за такими критеріями:

- ефективністю методів й прийомів, які використовував студент для досягнення мети та розв'язання завдань практики.
- характером ускладнень, що виникали у процесі проходження практики та способами їх вирішення.
- відгуками про роботу практиканта.
- самоаналізом якості виконання завдань практики.
- вмінням приймати нестандартні, самостійні рішення.

Контроль виконання студентами завдань практики здійснюється відповідальними за практику від університету та бази шляхом збору оперативної, поточної та підсумкової інформації.

Оперативний контроль проводиться у процесі практики відповідальними за практику від ВНЗ та бази, які контролюють виконання конкретного завдання, дотримання студентом плану практики, його трудову та навчальну дисципліну, дотримання правил безпеки. Його результати фіксуються відповідальними у робочих зошитах з наступним доведенням рекомендацій до практиканта. Мета оперативного контролю – оперативне реагування відповідальних на можливі відхилення практиканта від програми та допомога у своєчасному виправленні помилок.

Поточний контроль – проводиться наприкінці виконання певного розділу програми практики, виду роботи: проведення спортивного змагання, етапу наукового дослідження, ін. Мета оперативного контролю – допомогти практикантам оволодіти вірними професійними навичками роботи. Його результати також фіксуються відповідальними за практику у робочих зошитах з доведенням рекомендацій та оцінки до практиканта і наступним наступним врахуванням цієї оцінки під час підсумкового контролю.

Підсумковий контроль проводиться по завершенню практики з метою визначення ступеня виконання програми. Контроль виконання програми та завдань кожного виду практики проводиться у формі диференційованого заліку. Диференційований залік з виробничої тренерської практики проводяться відповідальним за практику від ВНЗ у присутності всієї навчальної групи у формі усної доповіді студента про виконану під час практики роботу. Керівник практикою від ВНЗ враховує відгук керівника від бази та оцінює усний звіт про виконану під час практики роботу. Загальна оцінка за практику визначається на підставі оцінок за усний звіт, якість підготовки необхідних документів, планів-конспектів, проведення навчально-тренувальних занять і відгуку керівника від бази.

До заліку з практики допускаються студенти, які виконали наступні вимоги:

- надали щоденник практики;
- надали позитивну характеристику про проходження практики, підписану відповідальним від бази та затверджену юридичною особою від бази практики (підпис затверджено печаткою);
- надали для перевірки конспекти всіх проведених під час проходження практики занять та первинного письмового матеріалу про виконання завдань практики (журнали, протоколи, відомості, копії наказів та розпоряджень, документів обліку, результатів тестувань тощо);

не отримали серйозних зауважень про порушення трудової та навчальної дисципліни.

Розподіл балів, які отримують студенти

№ з/п	Вид контролю	Бали
1.	Оцінка фахової підготовки	20
2.	Оцінка володіння методикою викладання	20
3.	Оцінка методичної роботи	10
4.	Оцінка проведених виховних заходів	15
5.	Оцінка психолого-педагогічної характеристики студента або колективу студентів	15
6.	Оцінка письмового звіту і його захисту	10
7.	Оцінка індивідуального завдання	10
	ВСЬОГО	100

Результати складання захисту практики оцінюються за Шкала оцінювання: національна та ECTS.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D		
60-63	E	задовільно	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

**ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ СТУДЕНТАМ НЕОБХІДНО ПОДАТИ
НА ЗАХИСТ ПРАКТИКИ**

1. Щоденник практики;
2. Індивідуальний план роботи;
3. План роботи кафедри;
4. Сценарій спортивно-оздоровчого заходу у ВНЗ;
5. Планування і зміст роботи наставника академічної групи;
6. Педагогічний аналіз навчального заняття;
7. Лекційний матеріал із закріпленої дисципліни;
8. Плани-конспекти практичних (семінарських) занять /всіх за практику/;
9. Зведений протокол результатів проведеного дослідження (текст теоретичного дослідження, результати тестування, комплекси вправ) проблем фізичного виховання і спорту зі студентами.
10. Протоколи результатів тестування рівня фізичної підготовленості студентів.;
11. Звіт про проходження практики;
12. Характеристика студента-практиканта.

Додаток 1

ЗРАЗКИ ДОКУМЕНТАЦІЇ ПРАКТИКАНТА

1 сторінка

Титульний лист зошита обліку роботи практиканта

ОБЛІК

роботи з виробничої практики за фахом (асистентської, педагогічної) у ВНЗ
студента (ки) II курсу, групи _____

(прізвище, ім'я, по батькові) _____

Назва ВНЗ _____

Ректор _____

Завідувач кафедру _____

Підгрупа № _____

початок практики _____

кінець практики _____

2 сторінка

Склад групи

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Навчальна група	Спортивна спеціалізація	Домашня адреса
1				
2				
3				

3 сторінка

Розклад занять у навчальних групах

№ п/п	Дні тижня	№	1	2	3	4
		Початок закінчення	8.30 9.50			
1.	Понеділок					
2.	Вівторок					
3.	Середа					

«Затверджую»

Фаховий керівник _____

Індивідуальний план роботи

№	Зміст роботи	Термін виконання	Відмітка про виконання	Підпис фахового керівника
1. Організаційна робота				
2. Навчально-методична робота				
3. Спортвно-масова робота				
4. Виховна робота				
5. Науково-дослідна				

Дата

Підпис

«Затверджую»

Фаховий керівник _____

Конспект заняття № _____

з _____ для студентів _____ групи

Завдання:

1. _____
2. _____
3. _____

Дата проведення _____

Інвентар _____

Частина заняття	Зміст заняття	Дозування	ОМВ
1	2	3	4

Література, якою користувався практикант.

Оцінка за конспект _____

Оцінка за проведення _____

”ЗАТВЕРДЖУЮ”

Фаховий керівник _____

СХЕМА АНАЛІЗУ НАВЧАЛЬНОГО ЗАНЯТТЯ

Група _____ Дата _____ № заняття _____

Хто проводить _____

Фронтальний або повний аналіз тренувального заняття охоплює певні розділи:

I. Аналіз конспекту заняття

1. Правильність та чіткість постановки завдань.
2. Відповідність матеріалу, що вивчається, поставленим завданням програми, рівню фізичної підготовленості учнів, умовам проведеного заняття.
3. Зв'язок з попереднім заняттям.
4. Правильність розподілу часу за частинами заняття.
5. Термінологічна правильність запису вправ.
6. Запис організаційно-методичних вказівок.
7. Правильність дозування вправ на занятті.
8. Правильність підбору підготовчих та підвідних вправ.
9. Чи передбачені заходи страхування, безпеки та допомоги.
10. Використання наочних посібників.
11. Як передбачається стимулювати активність учнів.

II. Санітарно-гігієнічна оцінка умов проведення заняття

1. Площа та кубатура залу, її відповідність санітарно-гігієнічним нормам.
2. Характеристика природного та штучного освітлення.
3. Система опалення, температура, вентиляція.
4. Яка система прибирання залу, чистота, його обладнання та інвентар.

III. Власні педагогічні спостереження за ходом заняття, діями тренера-викладача та учнів

Спостерігаючи за ходом заняття, слід звернути увагу на наступні моменти:

1. Постановка завдань заняття.
2. Які методи організації учнів застосовувались, їхня ефективність?
3. Які методи передачі знань використовував тренер-викладач, їхня ефективність?
4. Чи використовувались підготовчі або підвідні вправи, ефективність їхнього використання?
5. Правильність і своєчасність надання допомоги та страхування, навчання самострахуванню.
6. Уміння викладача виявляти й виправляти помилки.
7. Місце викладача в процесі проведення заняття.

Спостерігаючи за діями викладача, необхідно звернути увагу на наступні моменти: знання обраного виду спорту, загальна культура, педагогічна майстерність і педагогічний такт, уміння організувати й спрямовувати

роботу колективу учнів. Матеріал педагогічних спостережень повинен закінчуватись висновками та пропозиціями.

«Затверджую»

Фаховий керівник _____

Щоденник роботи

Дата	Види виконаної роботи	Підпис фахового керівника

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет фізичного виховання і спорту
Кафедра спортивно-педагогічних дисциплін

ЗВІТ

про результати виробничої педагогічної (асистентської) практики у ВНЗ
магістранта (-ки) 2 курсу ___ групи,

(прізвище, ім'я та по батькові)

який (яка) проходив (-ла) на базі

(назва вищого навчального закладу – бази практики)

у період з _____ до _____ 201_ року

Магістрант _____ (П.І.П.) _____ (Підпис)

Викладач _____ (П.І.П.) _____ (Підпис)

**Керівник практики від
кафедри факультету** _____ (П.І.П.) _____ (Підпис)

ХАРАКТЕРИСТИКА

на магістранта 2-го курсу факультету фізичного виховання і спорту

_____ (прізвище, ім'я та по батькові)

який (яка) проходив (-ла) педагогічну (асистентську) практику на базі

_____ (назва вищого навчального закладу – бази практики)

у період з _____ до _____ 201_ року

Оформлюється характеристика на офіційному бланкові навчального закладу. В ній вказуються загальні дані про магістранта, його теоретичну, методичну, практичну та наукову підготовку. Детально розкривається мотивація магістранта, його ставлення до практики, його навчальна дисципліна, сумлінність, ініціативність, активність і самостійність в роботі, наявність знань, умінь і навичок при складанні навчально-методичної документації, планування всіх форм роботи, створення звітних документів, педагогічні навички у проведенні навчальних занять з студентами, вміння організувати самостійну науково-дослідну роботу; вміння оцінювати й врахувати рівень фізичного розвитку і фізичної працездатності студентів, їх вікові та індивідуальні особливості.

Важливо розкрити організаційні здібності, вміння підготувати і провести масові фізкультурно-оздоровчі і спортивні заходи, організувати студентів прикріплених груп, проводити виховну і агітаційно-пропагандистську роботу з фізичної культури, схильність до наукової, аналітичної діяльності; володіння сучасними методами наукових досліджень, знання інтернет технологій, вміння використовувати у педагогічній роботі сучасні наукові досягнення, знання наукової літератури, спеціалізованих періодичних видань; вміння оцінити сучасний стан розвитку сфери фізичного виховання.

Описати вміння практиканта критично оцінити проведену роботу, врахувати і виправити допущені помилки, його ставлення до студентів, викладацького колективу кафедри, сприйняття у колективі кафедри, мотивація до збереження власного здоров'я, належна поведінка, ведення і пропаганда здорового способу життя, інші особисті якості та властивості, проявлені в період практики, що характеризують його професійну підготовку, майбутню професійну діяльність. В завершенні вказати рекомендовану базу практики 10-бальну оцінку магістранта за практику.

Декан _____ (П.І.П.) _____ (Підпис)

Викладач _____ (П.І.П.) _____ (Підпис)

ПОЛОЖЕННЯ
про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих
навчальних закладах

1. Загальні положення

1.1. У цьому положенні наведені нижче терміни вживаються в такому значенні: фізичне виховання - складова освіти і виховання, педагогічний, навчально-виховний процес. Предмет (навчальна дисципліна), спрямований на оволодіння знаннями, уміннями й навичками щодо управління фізичним розвитком людини різновидами рухової активності, з метою навчання і виховання особистості в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих:

фізична реабілітація - спеціалізований напрям процесу фізичного виховати людини з відхиленнями в стані здоров'я;

спортивне виховання (тренування) - спеціалізований напрям процесу фізичного виховання в окремому виді спорту;

масовий спорт - система організації та проведення спортивних заходів (змагань, розваг, ігор тощо) з масових видів рухової активності, засіб фізичного виховання;

фізичний розвиток - складова життєдіяльності людини, зміна природних властивостей і організму впродовж життя, що виявляється у вигляді показників функціональних та морфологічних можливостей організму, фізичних якостей, рухових здібностей, працездатності, темпів старіння організму, термінів тривалості життя;

рухова (фізична) активність - сукупність видів фізичних вправ та видів спорту, засіб фізичного виховання та його спеціалізованих напрямів.

1.2. Фізичне виховання та масовий спорт у сфері вищої освіти мають на меті забезпечити виховання в осіб, що навчаються (далі - студенти) у вищих навчальних закладах потреби самостійного оволодіння знаннями, уміннями й навичками управління фізичним розвитком людини засобами фізичного виховання та навчання застосовувати набуті цінності в життєдіяльності майбутніх фахівців.

Завданнями фізичного виховання та масового спорту у вищих навчальних закладах є:

1. Формування в студентської молоді основ теоретичних знань, практичних і методичних здібностей (умінь і навичок) з фізичного і спортивного виховання, фізичної реабілітації, масового спорту як компонентів їх повноцінної, гармонійної та безпечної життєдіяльності;
2. Накопичення студентською молоддю досвіду в застосуванні здобутих цінностей впродовж життя в особистій, навчальній, професійній діяльності в побуті і в сім'ї;
3. Забезпечення в студентської молоді належного рівня розвитку показників функціональних та морфологічних можливостей організму, фізичних якостей, рухових здібностей, працездатності;
4. Сприяння розвитку професійних, світоглядних та громадянських якостей

студентів;

5. Підготовка та участь студентів у різноманітних спортивних заходах.

1.3. Навчально-виховний процес з фізичного виховання та масовий спорт у сфері вищої освіти ґрунтуються на таких основних принципах:

- пріоритетності освітньої спрямованості процесу фізичного виховання та функціонального фактора в оцінюванні фізичного розвитку студентів;
- багатокладності, що передбачає створення у вищих навчальних закладах умов для широкого вибору студентами засобів фізичного виховання для навчання та участі в спортивних заходах, які відповідали б їх запитам, інтересам, стану здоров'я, фізичній і технічній підготовленості, спортивній кваліфікації;
- індивідуалізації та диференціації навчального процесу з фізичного виховання; поєднанні державного управління і студентського самоврядування.

2. Нормативно-правова база організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання та масового спорту

2.1. Організація навчально-виховного процесу з фізичного виховання та масового спорту у вищих навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форм власності базується на Законах України "Про освіту", "Про вищу освіту", «Про фізичну культуру і спорт», Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України від 7.04.2002, Положенні про державний вищий навчальний заклад, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 05.09.96 № 1074 (із змінами), Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, затвердженому наказом Міністерства освіти України від 02.06.93 №161, зареєстрованому у Міністерстві юстиції України.

2.2. Організація навчально-виховного процесу з фізичного виховання у вищих навчальних закладах здійснюється на підставі вимог державного стандарту, галузевих стандартів та стандартів вищої освіти вищих навчальних закладів, затверджених в установленому законодавством порядку.

2.3. Організація масового спорту у вищих навчальних закладах здійснюється на підставі календарного плану спортивних заходів, положення про змагання (універсіаду, спартакіаду тощо) та відповідних правил, які встановлюються їх організаторами та затверджуються в установленому порядку.

3. Організація навчально-виховного процесу і фізичного виховання та масового спорту

3.1. Загальну організацію навчально-виховного процесу з фізичного виховання та масового спорту у вищому навчальному закладі здійснює його керівник, який забезпечує:

- прийняття управлінських рішень щодо створення необхідних умов для здійснення процесу фізичного виховання та масового спорту;

- включення в навчальні плани з усіх спеціальностей обов'язкових навчальних занять з фізичного виховання протягом усього періоду навчання, за винятком останнього випускного семестру в обсязі 4 годин на тиждень;
- створення структурних підрозділів з фізичного виховання та масового спорту, а також забезпечення їх необхідною кількістю працівників, матеріально-технічною базою (обладнання, інвентар);
- контроль за станом фізичного виховання і здоров'я студентів;
- виконання інших повноважень, передбачених чинним законодавством щодо розвитку фізичного виховання та масового спорту у вищих навчальних закладах.

3.2. Безпосередню організацію навчально-виховного процесу з фізичного виховання та його спеціалізованих напрямів у ході навчального процесу і в позанавчальний час у вищому навчальному закладі III-IV рівнів акредитації здійснює предметна (циклова) комісія (далі - предметна комісія) з фізичного виховання, а у вищому навчальному закладі III-IV рівнів акредитації - кафедра фізичного виховання.

Відповідно до завдань фізичного виховання у вищих навчальних закладах, обсягу та специфіки навчання кафедра (предметна комісія) може передбачати в своєму складі необхідні для організації її перспективи навчальні підрозділи - навчальні секції фізичного виховання, фізичної реабілітації; спортивного виховання, які об'єднують відповідні спеціалізації з видів рухової активності, захворювань, спорту та навчальні групи.

3.3. Організацію у вищому навчальному закладі в позанавчальний час спортивних заходів (змагань, розваг, ігор свят, фестивалів тощо) здійснюють спортивний клуб, спортивний актив, суддівська колегія, організаційний комітет.

3.4. Для забезпечення організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання та масового спорту вищий навчальний заклад може мати у своєму складі навчально-методичний (методичний) кабінет, наукову (навчальну) лабораторію, кабінет лікарського контролю, спортивний комплекс, інші підрозділи, діяльність яких не заборонена законодавством.

3.5. Форми організації навчального процесу з фізичного виховання

3.5.1. Навчальний процес з фізичного виховання у вищих навчальних закладах здійснюється в таких формах: навчальні заняття, самостійна робота, контрольні заходи.

Основними видами навчальних занять з фізичного виховання у вищих навчальних закладах є: лекція (теоретичне заняття); практичне, семінарське, індивідуальне заняття, консультація.

Вищим навчальним закладом може бути встановлено інші види навчальних занять з фізичного виховання.

3.5.2. Організація лекцій здійснюється, як правило, в аудиторіях факультетів (відділень) вищого навчального закладу та викладається для курсу або спеціальності, групи.

Тематика курсу лекцій визначається навчальною програмою з фізичного виховання.

Зміст курсу лекцій повинен передбачати засвоєння студентами знань з основ теорії методики й організації фізичного виховання, спортивного виховання (тренування), фізичної реабілітації, масового спорту.

Викладач, якому доручено читати курс лекцій з фізичного виховання або з його спеціалізованих напрямів, масового спорту, зобов'язаний перед початком відповідного семестру подати на кафедру (предметну комісію) складений ним конспект лекцій, контрольні завдання для проведення підсумкового контролю, передбаченого навчальним планом і програмою з фізичного виховання

3.5.3. На практичних заняттях викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних (методичних, організаційних) положень фізичного виховання, його спеціалізованих напрямів, масового спорту у виді бесіди та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно сформульованих завдань.

Практичні заняття проводяться в спортивних залах, на спортивних майданчиках, стадіонах тощо, а їх теоретична частина в аудиторіях або в навчально-методичних кабінетах (навчальних лабораторіях), оснащених необхідними наочними, технічними, відео, комп'ютерними засобами навчання.

Перелік тем практичних занять визначається навчальною програмою з фізичного виховання та має передбачати: теоретичну (методичну, організаційну) підготовку, загальну фізичну підготовку, спеціальну фізичну підготовку, технічну підготовку тощо.

Практичне заняття включає проведення попереднього контролю показників фізичного розвитку студентів, їх знань, умінь і навичок з фізичного виховання, постановку викладачем та обговоренням за участю студентів проблемних питань, розв'язування контрольних завдань, їх перевірку, оцінювання.

3.5.4. На семінарських заняттях викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем, до них студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань.

Семінарське заняття проводяться в аудиторіях або в навчально-методичних кабінетах.

Перелік тем семінарських занять визначається навчальною програмою з фізичного виховання.

На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені студентами реферати, їх виступи, активність у дискусії, вміння формулювати і відстоювати свою позицію.

3.5.5. Індивідуальне заняття організовується та проводиться з окремими студентами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних здібностей.

Індивідуальні заняття організуються за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану студента і можуть охоплювати частину або повний обсяг занять з фізичного виховання або його спеціалізованих напрямів.

Види індивідуальних занять, їх обсяг, форми та методи проведення, форми та методи поточного і підсумкового контролю визначаються індивідуальним навчальним планом студента.

3.5.6. Консультація - вид навчального заняття, під час якого студент отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних (методичних, організаційних) положень чи аспектів їх практичного застосування.

Консультація може бути індивідуальною або проводитись для групи студентів залежно від того чи консультиє викладач студентів з питань, пов'язаних із виконанням індивідуальних завдань, чи з теоретичних знань.

Обсяг часу, відведений викладачу для проведення консультацій, визначається навчальним планом з фізичного виховання.

3.5.7. Самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Навчальний час відведений для самостійної роботи студента, регламентується навчальним планом з фізичного виховання і повинен становити не менше 1/3 та не більше 2/3 загального обсягу навчального часу студента, відведеного на фізичне виховання.

Зміст самостійної роботи студента визначається навчальною програмою “фізичного виховання” методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Самостійна робота студента з фізичного виховання забезпечується системою навчально-методичних засобів: підручником, навчальними та методичними посібниками, конспектом лекцій тощо.

Методичні матеріали для самостійної роботи студентів з фізичного виховання повинні передбачати можливість проведення самоконтролю показників фізичного розвитку з боку студента. Для самостійної роботи студенту також рекомендується відповідна монографічна і періодична література з фізичного виховання.

Самостійна робота студента над засвоєнням теоретичного та практичного навчального матеріалу з фізичного виховання може виконуватися у бібліотеці, навчально-методичному кабінеті (навчальній лабораторії), на спортивних спорудах вищою навчального закладу та у домашніх умовах.

У необхідних випадках робота проводиться відповідно до заздалегідь складеного графіка, що гарантує можливість індивідуального доступу студента до потрібних дидактичних засобів. Графік доводиться до відома студентів на початку поточного семестру.

При організації самостійної роботи студентів з використанням складного обладнання, інвентарю, складених систем доступу до інформації

(комп'ютерних баз даних тощо) передбачається можливість отримання необхідної консультації або допомоги з боку фахівця.

Навчальний матеріал з фізичного виховання, передбачений навчальним планом для засвоєння студентом в процесі самостійної роботи, вноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при проведенні навчальних занять.

3.6. Організація практичних, семінарських занять, консультацій з фізичного виховання.

3.6.1. Для організації практичних, семінарських занять, консультацій студентів факультетів (відділень), курсів, груп розподіляють у навчальні секції кафедри фізичного виховання (предметної комісії) фізичного виховання, фізичної реабілітації, спортивного виховання та зараховують у відповідні навчальні групи.

3.6.2. Навчальні секції кафедри фізичного виховання (предметної комісії) та відповідні навчальні групи комплектуються на першому курсі на початку навчального року з урахуванням кількості студентів, їх стану здоров'я, фізичної та рухової (технічної) підготовленості та спортивної кваліфікації.

Дані, які необхідні для комплектування навчальних секцій кафедри фізичного виховання (предметної комісії), можуть бути отримані шляхом анкетування студентів.

Кількість, спеціалізація, наповнення навчальних груп навчальних секцій визначає кафедра фізичного виховання (предметна комісія) вищого навчального закладу відповідно до вимог цього Положення, навчальної програми з фізичного виховання та наявності необхідних спортивних споруд для проведення навчальних занять з цими групами.

Дані, отримані в ході комплектування, фіксуються за факультетами (відділеннями курсами, групами вищого навчального закладу та навчальними секціями кафедри (предметної комісії), відповідними спеціалізаціями і навчальними групами.

3.6.3. До навчальної секції фізичного виховання кафедри (предметної комісії) розподіляють студентів, які при анкетуванні виявили бажання займатися в цій секції відповідними видами рухової активності, визначеними в навчальній програмі з фізичною виховання.

До навчальних груп навчальної секції фізичного виховання зараховують студентів, віднесених за станом здоров'я до основної чи підготовчої медичної групи, після проведення контрольного тестування показників фізичного розвитку (функціональних, фізичних), визначених у навчальній програмі з фізичного виховання та оцінювання викладачем навчальної групи, рівня знань та рухових (технічних) здібностей в обраному виді рухової активності шляхом проведення бесід та контрольних (навчально-спортивних) заходів.

Навчальні групи зазначеної навчальної секції комплектуються за спеціалізаціями з видів рухової активності, визначеними в навчальній програмі з фізичного виховання.

Заняття із студентами навчальної секції фізичного виховання проводяться в навчальний час за розкладом занять зазначеної секції.

Кількість студентів навчальної групи навчальної секції фізичного виховання складає 10-15 осіб.

3.6.4. До навчальної секції фізичної реабілітації кафедри фізичного виховання (предметної комісії) розподіляють студентів, у яких за даними анкетування є відхилення в стані здоров'я.

До навчальних груп цієї навчальної секції зараховують студентів, які за даними особистої медичної картки, медичного обстеження віднесені за станом здоров'я до спеціальної медичної групи, групи лікувальної фізичної культури або звільнені від практичних занять.

Навчальні групи навчальної секції фізичної реабілітації комплектуються за спеціалізаціями з нозологічних ознак (видів захворювань), визначеними в навчальній програмі з фізичного виховання.

Заняття із студентами навчальної секції фізичної реабілітації проводяться, як правило, фахівцями зі спеціальною освітою, у навчальний час за розкладом навчальних занять зазначеної навчальної секції.

Кількість студентів навчальної групи навчальної секції фізичної реабілітації складає 8-12 осіб.

3.6.5. До навчальної секції спортивного виховання кафедри фізичного виховання (предметної комісії) розподіляють студентів, які виявили бажання вдосконалювати свою спортивну майстерність у видах спорту цієї секції.

До навчальних груп навчальної секції спортивного виховання зараховують студентів, віднесених за станом здоров'я до основної медичної групи, які за результатами контрольного тестування мають позитивні показники функціональної і фізичної підготовленості та, як правило, показники виконання спортивної класифікації в обраному виді спорту.

Навчальні групи зазначеної навчальної секції комплектуються за спеціалізаціями з видів спорту, визначеними в навчальній програмі з фізичного виховання та кваліфікаційними вимогами.

Заняття із студентами навчальної секції спортивного виховання проводяться за розкладом навчальних занять зазначеної секції.

Кількість студентів навчальних груп навчальної секції спортивного виховання визначається відповідно до їх спортивної кваліфікації та складає:

- навчально-тренувальної групи 10-15 осіб;
- групи спортивного вдосконалення 8-12 осіб;
- групи вищої спортивної майстерності 2-6 осіб.

Для навчальних груп з ігрових видів спорту кількість студентів відповідно складає: 16-20 осіб, 14-18 осіб, 12-16 осіб.

Обсяг навчальних годин на тиждень для навчальних груп навчальної секції спортивного виховання складає для:

- навчально-тренувальної групи - 6 годин;
- групи спортивного удосконалення – 8-10 годин;
- групи вищої спортивної майстерності -12 годин.

3.6.6. З однієї навчальної секції (навчальної групи) до іншої студенти можуть переводитися, як правило, після закінчення навчального року або семестру в установленому у вищому навчальному закладі порядку.

4. Зміст діяльності кафедри фізичного виховання (предметної комісії).

4.1. Відповідно до акредитації вищого навчального закладу кафедра фізичного виховання (предметна комісія) здійснює такі основні види діяльності: навчально-виховну методичну, пошуково-методичну, науково-дослідну, спортивну.

4.1.1. До змісту навчально-виховної діяльності входять:

- організація та проведення навчальних занять і заходів з фізичного виховання;
- контроль показників фізичного розвитку студентів;
- оцінювання якості досягнутого студентами рівня сформованості знань, умінь і навичок з фізичного виховання.

4.1.2. До змісту методичної діяльності входять:

- розробка навчального плану, графіка навчального процесу, навчальної програми з фізичного виховання за напрямками і спеціалізаціями навчальних секцій кафедр, (предметної КОМІСІЇ), навчальних програм за спеціалізаціями та їх затвердження керівником вищого навчального закладу;
- складання розкладу навчальних занять з фізичного виховання на факультетах (відділеннях) вищого навчального закладу та в навчальних секціях кафедри фізичного виховання (предметної комісії);
- складання індивідуальних планів роботи викладачів, планів-конспектів (моделей) занять, положень про навчальні спортивні заходи, журналів обліку фізичного виховання студентів факультетів (відділень) за курсами й групами, журналів обліку роботи навчальної групи навчальної секції, документів звітності;
- організація функціонування навчально-методичного (методичного) кабінет)

4.1.3. До змісту науково-методичної діяльності входять:

- розробка методичних рекомендацій, указівок, наочних посібників, посібників фізичного виховання, фізичної реабілітації, спортивного виховання, масового спорту студентів тощо.

4.1.4. До змісту науково-дослідної діяльності входять:

- проведення наукових досліджень, спрямованих на вдосконалення фізичного виховання студентів за тематичним планом науково-дослідних робіт вищого навчального закладу та за індивідуальними планами науково-дослідних робіт;
- організація функціонування наукової (науково-дослідної) лабораторії.

4.1.5. До змісту спортивної діяльності входить організація:

- функціонування у вищому навчальному закладі спортивного клубу та самодіяльного спортивного активу на факультетах (відділеннях),

- курсах, у групах;
- навчання спортивного активу;
- участі студентів у самодіяльних спортивних заходах вищого навчального закладу;
- підготовки та участі студентів-спортсменів (збірних команд) вищого навчального закладу в різноманітних національних та міжнародних спортивних заходах.

5. Планування навчальних занять з фізичного виховання та спортивних заходів.

5.1. Розклад навчальних занять з фізичного виховання на факультетах (відділеннях вищого навчального закладу затверджується його керівником за поданням кафедри фізичного виховання (предметної комісії), яка розробляє його за участю факультетів (відділень), відповідно до пропускнуї спроможності спортивних та фізкультурно-оздоровчих споруд, визначених у Державних будівельних нормах «Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди» (наказ Держбуду України від 10.11.2003 № 184), а також медико-біологічних закономірностей процесу фізичного виховання щодо тижневої періодичності навчальних занять.

На підставі розкладу навчальних занять з фізичного виховання на факультеті (відділеннях) вищого навчального закладу складається розклад навчальних занять у навчальних секціях кафедр фізичного виховання (предметної комісії).

Планування змісту навчальних занять у навчальних секціях кафедри фізичного виховання (предметної комісії), їх засобів і методів визначається викладачем навчальної групи самостійно на підставі вимог навчального плану, плану-графіка, навчальної програми з фізичного виховання та навчальної програми із спеціалізації з виду рухової активності або захворювання.

5.2. Календарний план спортивних (спортивно-масових) заходів вищого навчального закладу та положення про змагання розробляються спортивним клубом спільно з кафедрою фізичного виховання (предметною комісією) та затверджуються керівником вищого навчального закладу.

6. Координація та регулювання навчально-виховного процесу з фізичного виховання та масового спорту.

Для координації та регулювання у вищому навчальному закладі питань організації, планування тощо навчально-виховного процесу з фізичного виховання та масового спорту на кафедрі фізичного виховання може бути створена вчена рада.

7. Мотивація навчально-виховного процесу з фізичного вихованням та масового спорту.

7.1. Мотивація до активної участі студентів у навчально-виховному процесі фізичного виховання та спортивних заходах здійснюється шляхом:

- створення у вищому навчальному закладі умов для вибору студентами виду рухової активності для навчання та участі в самодіяльних спортивних заходах за інтересами;

- залучення студентів до виконання студентських науково-дослідних робіт з фізичного виховання з метою підвищення їх відповідного рівня кваліфікації;
- переведення студентів високого рівня спортивної кваліфікації, що навчаються на факультетах (відділеннях) вищого навчального закладу, на індивідуальний графік для гармонійного поєднання здобуття освіти за обраною спеціальністю та занять видом спорту.

7.2. Мотивація викладачів до якісної організації своєї діяльності здійснюється шляхом: заохочення, своєчасного оцінювання їх діяльності, підвищення професійного та наукового рівня, просування по службі.

8. Контрольні заходи з фізичного виховання.

8.1. Контрольні заходи з фізичного виховання включають поточний та підсумковий контроль.

8.1.1. Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних та семінарських занять.

На практичних заняттях поточний контроль має на меті перевірку рівня фізичного розвитку студентів за функціональними, фізичними, руховими (технічними) показниками.

На семінарських заняттях поточний контроль має на меті перевірку рівня знань студентів з теорії, методики і організації фізичного виховання, його спеціалізованих напрямів масового спорту.

Форма проведення поточного контролю під час навчальних занять і система оцінювання рівня знань визначаються кафедрою фізичного виховання (предметною комісією).

8.1.2. Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів навчання на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні або на окремих його завершених етапах.

Підсумковий контроль з фізичного виховання включає семестровий контроль.

Вищий навчальний заклад може використовувати кредитно-модульну та інші форми підсумкового контролю з фізичного виховання після закінчення логічно завершеної частини теоретичних та практичних занять і їх результати враховувати при підсумковому оцінюванні.

8.1.3. Семестровий контроль з фізичного виховання проводиться у формах заліку або диференційованого заліку в обсязі навчального матеріалу, визначеного навчальною програмою, і в терміни, установлені навчальним планом.

Семестровий залік планується при відсутності кредитно-модульного контролю і не передбачає обов'язкової присутності студентів.

Семестровий диференційований залік планується при відсутності кредитно модульного контролю і не передбачає обов'язкової присутності студентів.

Студент вважається допущеним до семестрового контролю з фізичного виховання (заліку або диференційованого заліку), якщо він виконав усі види завдань, передбачені навчальним планом з фізичного виховання на семестр.

9. Оцінювання навчально-виховного процесу з фізичного виховання

Стандарти вищої освіти є основою оцінки якості вищої освіти з фізичного виховання, а також якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання.

10. Облік діяльності з фізичного виховання та масового спорту

Для забезпечення обліку з усіх питань своєї діяльності кафедра фізичного виховання (предметна комісія), спортивний клуб вищого навчального закладу складають та затверджують в установленому порядку.

11. Кадрове забезпечення навчально-виховного процесу з фізичного виховання та масового спорту.

11.1. Для кадрового забезпечення у вищому навчальному закладі навчально-виховного процесу з фізичного виховання штатний розпис кафедри фізичного виховання (предметної комісії) має передбачати такі основні посади.

Посади науково-педагогічних працівників кафедри фізичного виховання: викладач, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри.

Посади педагогічних працівників предметної комісії з фізичного виховання: викладач, старший викладач, керівник фізичного виховання, виборна посада голови предметної комісії.

Посади працівників, які забезпечують допоміжні напрями діяльності кафедри (предметної комісії): категорійні фахівці, старші лаборанти, завідувачі лабораторій, завідувачі кабінетів, методисти та інші.

11.2. Для кадрового забезпечення масового спорту посади працівників спортивного клубу визначаються та затверджуються керівником вищого навчального закладу.

12. Регламентация діяльності учасників навчально-виховного процесу з фізичного виховання.

12.1. Для забезпечення основних напрямів діяльності кафедри (предметної комісії) її науково-педагогічні (педагогічні) працівники, інші учасники навчально-виховного процесу з фізичного виховання можуть виконувати зазначені в цьому Положенні функції, які є підставою для визначення керівником вищого навчального закладу їх функціональних обов'язків (посадових інструкцій).

12.1.1. Функції завідувача кафедри фізичного виховання (голови предметної комісії):

- складання пропозицій щодо кошторису та штатного розпису кафедри (предметної комісії);
- розробка та затвердження в установленому порядку номенклатури справ кафедри (предметної комісії);
- складання плану роботи та плану засідань кафедри (предметної комісії) на навчальний рік;
- затвердження індивідуальних планів роботи викладачів;

- участь у прийнятті рішень робочих, колегіальних та дорадчих органів вищого навчального закладу;
- внесення на розгляд керівнику, робочим, колегіальним, дорадчим органам вищого навчального закладу питань про затвердження документації кафедри (предметної комісії) та про стан і розвиток фізичного виховання, масового спорту;
- проведення засідань кафедри (предметної комісії);
- організація роботи кафедри (предметної комісії);
- подання керівнику вищого навчального закладу пропозицій щодо приймання на роботу, нормування обов'язків, підвищення кваліфікації, переміщення, заохочення, накладання стягнень, звільнення працівників кафедри (предметної комісії);
- координація діяльності кафедри (предметної комісії) з адміністративно-господарськими підрозділами вищого навчального закладу;
- контроль за виконанням рішень керівника, колегіальних та дорадчих органів вищого навчального закладу, кафедри фізичного виховання (предметної комісії);
- контроль за внутрішнім розпорядком, станом трудової дисципліни працівників кафедри (предметної комісії);
- контроль за використанням засобів, за станом, експлуатацією та використанням матеріально-технічної бази, обладнання, інвентарю;
- оцінювання роботи працівників кафедри (предметної комісії) шляхом обговорення на засіданнях кафедри;
- складання звіту про роботу кафедри (предметної комісії).

12.1.2. Функції заступника завідувача кафедри (голови предметної комісії) з навчальної роботи:

- складання розділу плану роботи кафедри (предметної комісії) з навчально-виховної і методичної роботи, навчального плану, графіків навчального процесу, навчальної програми з фізичного виховання, розкладу занять у навчальних секціях спільно з викладачами, відповідальними за фізичне виховання в цих секціях, навчального навантаження викладачів з навчально-виховної і методичної роботи; участь у прийнятті рішень кафедри (предметної комісії);
- працівників, які забезпечують допоміжні напрями діяльності кафедри (предметної комісії): категорійні фахівці, старші лаборанти, завідувачі лабораторій, завідувачі кабінетів, методисти та інші.

Для кадрового забезпечення масового спорту посади працівників спортивного клубу визначаються та затверджуються керівником вищого навчального закладу.

13. Регламентация діяльності учасників навчально-виховного процесу з фізичного виховання

13.1. Для забезпечення основних напрямів діяльності кафедри (предметної комісії) її науково-педагогічні (педагогічні) працівники, інші учасники навчально-виховного процесу з фізичного виховання можуть

виконувати зазначені в даному Положенні функції, які є підставою для визначення керівником вищого навчального закладу їх функціональних обов'язків (посадових інструкцій).

13.1.1. Функції завідувача кафедри фізичного виховання (голови предметної комісії):

- складання пропозицій щодо кошторису та штатного розпису кафедри (предметної комісії);
- розробка та затвердження в установленому порядку номенклатури справ кафедри (предметної комісії);
- складання плану роботи та плану засідань кафедри (предметної комісії) на навчальний рік;
- затвердження індивідуальних планів роботи викладачів;
- участь у прийнятті рішень робочих, колегіальних та дорадчих органів вищого навчального закладу;
- внесення на розгляд керівнику, робочим, колегіальним, дорадчим органам вищого навчального закладу питань про затвердження документації кафедри (предметної комісії) та про стан і розвиток фізичного виховання, масового спорту;
- проведення засідань кафедри (предметної комісії);
- організація роботи кафедри (предметної комісії);
- подання керівнику вищого навчального закладу пропозицій щодо приймання на роботу, нормування обов'язків, підвищення кваліфікації, переміщення, заохочення, накладання стягнень, звільнення працівників кафедри (предметної комісії);
- координація діяльності кафедри (предметної комісії) з адміністративно господарськими підрозділами вищого навчального закладу;
- контроль за виконанням рішень керівника, колегіальних та дорадчих органів вищого навчального закладу, кафедри фізичного виховання (предметної комісії);
- контроль за внутрішнім розпорядком, станом трудової дисципліни працівників кафедри (предметної комісії);
- контроль за використанням засобів, що асигновані, за станом, експлуатацією і використанням матеріально-технічної бази, обладнання, інвентарю;
- оцінювання роботи працівників кафедри (предметної комісії) шляхом обговорення на засіданнях кафедри;
- складання звіту про роботу кафедри (предметної комісії).

13.1.2. Функції заступника завідувача кафедри (голови предметної комісії) з навчальної роботи:

- складання розділу плану роботи кафедри (предметної комісії) з навчально-виховної і методичної роботи, навчального плану, графіків навчального процесу, навчальної програми з фізичного виховання, розкладу занять у навчальних секціях спільно з викладачами,

відповідальними за фізичне виховання в цих секціях, навчального навантаження викладачів з навчально-виховної і методичної роботи;

- участь у прийнятті рішень кафедри (предметної комісії);
- складання звіту кафедри з розділу "Науково-методична та науково-дослідна робота".

13.1.3. Функції заступника завідувача кафедри (голови предметної комісії) зі спортивної роботи:

- складання розділу плану роботи кафедри (предметної комісії) зі спортивної роботи;
- складання, спільно із спортивним клубом, плану-календаря та положення про самодіяльні спортивні заходи у вищому навчальному закладі;
- складання спортивного навантаження викладачів;
- участь у прийнятті рішень кафедри (предметної комісії);
- проведення нарад з питань спортивної роботи.

13.1.4. Організація функціонування спортивного клубу, клубів за спортивними інтересами:

- організація виборів на факультетах (відділеннях), курсах у групах спортивного активу;
- організація навчання спортивного активу факультетів (відділень), курсів, груп;
- координація питань спортивної роботи з викладачами, керівниками кабінету лікарського контролю, спортивного та інших клубів спортивного профілю;
- контроль за виконанням індивідуальних планів роботи викладачів з питань спортивної роботи;
- контроль за участю провідних студентів-спортсменів, збірних команд вищого навчального закладу в зовнішніх спортивних заходах;
- облік спортивної роботи;
- оцінювання спортивної роботи викладачів шляхом заслуховування на засіданнях кафедри;
- складання звіту кафедри (предметної комісії) з розділу "Спортивна робота".

12.1.5. Функції викладача, відповідального за фізичне виховання на факультеті (відділенні):

- складання плану роботи з фізичного виховання та масового спорту на факультеті (відділенні);
- унесення на розгляд керівника, робочих, колегіальних, дорадчих органів факультету (відділення) питань з фізичного виховання та масового спорту;
- участь у прийнятті рішень кафедри (предметної комісії);
- організація розподілу студентів факультету (відділення), курсів, груп в навчальних секціях та навчальних групах кафедри фізичного виховання (предметної комісії);

- організація навчальних занять, анкетування, медогляду, заліків з фізичного виховання зі студентами факультету (відділення);
- організація виборів та навчання спортивного активу на факультеті (відділенні) курсах в групах;
- організація на факультеті (віддаленні) наочної інформації з фізичного виховання та масового спорту;
- координація діяльності викладачів, що працюють із студентами факультету (відділення) з питань навчальної роботи, медогляду, заліків, спортивних заходів;
- координація діяльності спортивного активу факультету (відділення) зі спортивним клубом вищого навчального закладу;
- контроль за відвідуванням студентами факультету (відділення), курсів, груп занять у навчальних групах секцій кафедри фізичного виховання (предметної комісії), їх переміщенням з однієї секції в іншу та участю у самодіяльних спортивних заходах;
- облік роботи з фізичного виховання на факультеті (відділенні);
- оцінювання стану фізичного розвитку, здоров'я студентів факультету (відділення; курсів, груп за даними анкетування, медогляду, тестувань, заліків);
- оцінювання роботи викладачів, що працюють зі студентами факультету (відділення) шляхом обговорення на засіданнях кафедри;
- складання звіту про роботу з фізичного виховання та масового спорту;
- проведення нарад з питань методичної та навчально-виховної роботи;
- організація навчально-виховної роботи у відповідності до навчального плану та навчальної програми з фізичного виховання;
- організація функціонування навчально-методичного кабінету;
- організація контрольних і відкритих занять, замін;
- організація підвищення професійної кваліфікації викладачів;
- організація впровадження в навчальний процес фізичного виховання інновацій викладачів;
- координація діяльності викладачів, відповідальних за фізичне виховання в навчальних секціях, на факультетах, керівників методичного кабінету, кабінету медичного контролю з питань методичної та навчально-виховної роботи;
- координація навчальної діяльності кафедри (предметної комісії) з навчальними підрозділами вищого навчального закладу;
- контроль за проходженням студентами навчальних секцій медичних обстежень, тестувань, заліків;
- контроль за комплектуванням та спрямованістю навчально-виховного процесу з фізичного виховання у навчальних секціях та навчальних групах;
- контроль за виконанням індивідуальних планів роботи викладачів з питань методичної та навчально-виховної роботи;

- облік методичної та навчально-виховної роботи;
- оцінювання методичної та навчально-виховної роботи викладачів шляхом обговорення на засіданнях кафедри;
- складання звіту кафедри (предметної комісії) з розділу “Методична та навчально-виховна робота”.

12.1.6. Функції заступника завідувача кафедри (голови предметної комісії) з наукової роботи:

- складання розділу плану роботи кафедри з науково-методичної і науково-дослідної роботи;
- складання наукового навантаження працівників науково-педагогічного складу) кафедри з науково-методичної і науково-дослідної роботи;
- участь у прийнятті рішень кафедри;
- проведення нарад з питань наукової роботи;
- організація науково-методичної роботи;
- організація створення комп'ютерного банку даних показників фізичного розвитку студентів;
- організація функціонування наукової лабораторії з фізичного виховання;
- організація науково-дослідної роботи щодо оптимізації фізичного виховання студентів;
- організація проведення та участь викладачів кафедри у внутрішніх та зовнішніх наукових конференціях, науково-методичних семінарах тощо;
- організація підвищення наукового рівня викладачів кафедри;
- координація роботи викладачів, керівників наукової лабораторії, кабінету лікарського контролю з питань наукової роботи;
- координація наукової діяльності кафедри з науковими підрозділами вищого навчального закладу;
- контроль за виконанням індивідуальних планів роботи викладачів з питань наукової роботи;
- облік наукової роботи;
- оцінювання наслідків анкетування, медогляду, фізичного розвитку, стану здоров'я, тестувань, медико-педагогічних спостережень студентів вищого навчального закладу;
- оцінювання наукової роботи викладачів кафедри шляхом обговорення на засіданнях кафедри.

Література:

1. Артемова Л.В. Педагогіка і методика вищої школи: Навчально-методичний посібник для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. – К.: Кондор, 2008. – 272 с.
2. Біологічні основи фізичного виховання студентів. Посібник для студентів вузів / Під ред. П.Д.Плахтія. - Кам'янець-Подільський, 2009. – 403с.
3. Волков В. Основи теорії та методики фізичної підготовки студентської молоді: Навчальний посібник / В.Волков. – К: «Освіта України», 2008. – 256 с.
4. Горбенко О. Аналіз системи фізичного виховання у вищих навчальних закладах в умовах переходу до Болонського процесу / О. Горбенко // Молода спортивна наука України. – 2007. – Т. V. – С. 82 – 85.
5. Державні вимоги до навчальних програм з фізичного виховання в процесі освіти: Наказ Міністерства освіти України № 188 від 25.05.1998 р. [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України [сайт]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/laws/_188.doc (08.11.2010). – Назва з екрану.
6. Закон України “Про фізичну культуру і спорт”. — К., 1994. — 22 с.
7. Закон України «Про освіту»: за станом на 30 липня 2010 р. [Електронний ресурс] // Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12\(18.09.2010\)](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12(18.09.2010)).
8. Кожевнікова Л. К. Кредитно-модульна система – європейський критерій оцінки якості знань студентів з дисципліни «Фізичне виховання» / Л. Кожевнікова, Н. Лапшинська // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання.
9. Концепція кадрового забезпечення галузі “Фізичне виховання і спорт”. — К.: КГИФК, 1992. — 18 с.
10. Круцевич Т.Ю., Безверхня Г.В. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: навч. посібник / Т.Ю. Круцевич, Г.В. Безверхня. – К.: Олімп. л-ра, 2010. – 248 с..
11. Круцевич Т.Ю. Теорія и методика фізичного виховання. Методика фізичного виховання різних груп населення. Т.2. / Під ред. Т.Ю.Круцевич. – К.: Олимпийская литература, 2008. – С. 155-174.
12. Олійник М. О. Правові основи організації та управління фізичною культурою, спортом і туризмом Україні. — 3-тє вид., переробл. І допов. — Харків: ХаДІФК, 2000. — 292 с.
13. Положення про організацію і зміст роботи кафедри (циклової комісії) фізичного виховання вищого навчального закладу / Наказ МОН України від 24.12.2004 р., №4. – 14 с. <http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/index>
14. Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах України /Наказ МОН України від 04.01.2006 р., №4. – 16 с. <http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/index>
15. Присяжнюк С.І. Фізичне виховання. Навч. посібник / С.І.Присяжнюк. –

К.: Центр учбової літератури, 2008. – 504 с.

16. Про затвердження навчальних програм з фізичного виховання для вищих навчальних закладів України I – II, III – IV рівнів акредитації: Наказ МОН України № 757 від 14.11.2003 р. [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України [сайт]. – Режим доступу:

<http://www.mon.gov.ua/main.php?query=laws/education/prof-tech/6/2003> (28.10.2010). – Назва з екрану.

17. Сергієнко Л.П. Практикум з теорії і методики фізичного виховання: Навч. посібник для студентів ВНЗ ФВіС. – Х: «ОВС», 2007. – 271 с.

18. Солопчук М.С., Бесарабчук Г.В., Чаплінський Р.Б. Фізичне виховання магістрантської молоді: Методичний посібник / М.С.Солопчук, Г.В.Бесарабчук, Р.Б.Чаплінський. – К.-П.: КПДУ інформаційно-видавничий відділ, 2003. – 74 с.

19. Турчак А.Л. Програми вищих педагогічних навчальних закладів. Фізичне виховання. – Кіровоград: Центральнo-Українське видавництво, 2002. – 64 с.

20. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ж.К.Холодов, В.С.Кузнецов. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2003. - 450 с. (С. 226-278)

21. Чешихина В.В., Кулаков В.Н., Филимонова С.Н. Физическая культура и здоровый образ жизни студенческой молодежи: Учебное пособие / В.В.Чешихина, В.Н.Кулаков, С.Н.Филимонова. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2000. – 250 с.

22. Шиян Б.М., Папуша В.Г. Методика викладання спортивно-педагогічних дисциплін у вищих навчальних закладах фізичного виховання і спорту: Навч. посібник / Б.М.Шиян, В.Г.Папуша. – Харків: «ОВС», 2005. – 208 с.